

Значення соціальних послуг для реалізації державних соціальних гарантій та зобов'язань перед особами похилого віку в Україні

Горемикіна Ю.В.

кандидат економічних наук
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

Статтю присвячено актуальним питанням соціального обслуговування осіб похилого віку в Україні. Окреслено роль та місце, які займають соціальні послуги серед державних соціальних гарантій і зобов'язань для громадян похилого віку. Досліджено сучасний стан та специфіку роботи мережі державних закладів, що надають соціальні послуги особам похилого віку.

Ключові слова: особи похилого віку, соціальні послуги, державні соціальні гарантії та зобов'язання, територіальні центри соціального обслуговування, хоспіси, соціально-побутові послуги.

Горемыкина Ю.В. ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ГАРАНТИЙ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПЕРЕД ЛИЦАМИ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В УКРАИНЕ

Статья посвящена актуальным вопросам социального обслуживания пожилых людей в Украине. Определены роль и место, которые занимают социальные услуги среди государственных социальных гарантий и обязательств для граждан пожилого возраста. Исследуются современное состояние и специфика работы сети государственных учреждений, оказывающих социальные услуги лицам пожилого возраста.

Ключевые слова: лица пожилого возраста, социальные услуги, государственные социальные гарантии и обязательства, территориальные центры социального обслуживания, хосписы, социально-бытовые услуги.

Horemikina Yu.V. VALUE OF SOCIAL SERVICES FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE SOCIAL GUARANTEES AND COMMITMENTS TO OLDER PERSONS IN UKRAINE

This article is devoted to the actual issues of social services for elderly people in Ukraine. The role and place occupied by social services among the state social guarantees and commitments for the persons of old age are outlined by the author. The present state and specifics of the network of state institutions providing social services to the persons of old age are investigated in the article.

Keywords: persons of old age (older persons), social services, state social guarantees and commitments, territorial centers of social services, hospices, domestic services.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливим проявом соціальної відповідальності сучасної держави є дотримання гарантій та виконання соціальних зобов'язань стосовно громадян похилого віку. Забезпечуючи реалізацію принципів солідарності поколінь та гуманності у життєдіяльності суспільства на своїй території, поважаючи внесок, зроблений старшими поколіннями у розвиток країни, держава створює умови, за яких особи, що дожили до похилого віку, можуть розраховувати на підтримку і допомогу. Такі підтримка і допомога означають і надання соціальних послуг особам похилого віку. Люди похилого віку – одна з найбільш чисельних категорій отримувачів соціальних послуг в Україні, що зумовлюється як особливостями самого періоду життя цих людей, так і збільшенням у структурі населення осіб віком 65 років і старше. Згідно з даними Дер-

жавної служби статистики України, ці зміни в структурі населення помітні навіть за останні п'ять років: станом на 1 січня 2012 р. частка осіб віком понад 65 років у загальній структурі населення України становила 15,2% [1], а станом на 1 січня 2017 р. вона збільшилася до 16,2 % [2]. Прогнозовано, що в 2025 р. частка населення України віком понад 65 років зросте до 21% [3, с. 17]. В Україні швидке старіння населення загострюється проблемами низького рівня життя громадян та складністю сучасних ринкових відносин. Соціальні послуги покликані пом'якшити становище осіб похилого віку, яке для багатьох із них характеризується поєднанням погіршення стану здоров'я та матеріальної скрути.

Станом на 1 січня 2017 р. в Україні було виявлено 1 214 925 громадян похилого віку, які перебували у складних життєвих обставинах і потребували соціального обслуговування, з

них 418 377 громадян мали потребу в обслуговуванні відділеннями соціальної допомоги вдома, 358 624 – у відділеннях соціально-побутової адаптації, 988 77 – у відділеннях соціально-медичних послуг, 9 174 – у стаціонарних відділеннях для постійного або тимчасового проживання, 59 683 громадянина – в інших підрозділах. Водночас 270 190 громадян похилого віку потребували організації надання адресної грошової та натуральної допомоги [4]. Отже, наведені дані свідчать про надзвичайну актуальність досліджень, присвячених питанням надання соціальних послуг особам похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти соціального обслуговування населення у своїх працях висвітлювали вітчизняні і зарубіжні науковці: О. Макарова, В. Саріогло, К. Дубич, Т. Семигіна, Т. Кіча, О. Давидюк, Т. Міщенко, О. Тищенко, О. Вакуленко, Т. Калашнікова, Н. Булейн, С. Крупа, М. Дімітрова, П. Романов, Р. Тофтісова-Матерон, О. Ярска-Смірнова, А. Гоней. На проблематиці соціального захисту та соціального обслуговування осіб похилого віку фокусуються у своїх дослідженнях Н. Кабаченко, О. Стефанова, І. Савельчук, Н. Галіяш, О. Россошанський, Р. Сопко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес до тематики соціальних послуг, які надаються особам похилого віку, роль та місце цих послуг серед державних соціальних гарантій та зобов'язань залишаються розкритими недостатньо. Дослідження даного питання сприятиме розробленню ефективних заходів соціальної політики, спрямованих на підтримку літніх громадян.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі і місця соціальних послуг серед державних соціальних гарантій та зобов'язань для літніх громадян та аналіз актуального стану функціонування мережі закладів, які надають соціальні послуги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними рамковими документами, які регламентують державні соціальні гарантії та зобов'язання щодо осіб похилого віку і формують політику стосовно цих осіб на загальнодержавному рівні, є закони України «Про пенсійне забезпечення», «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо під-

вищення пенсій», «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських переслідувань», «Про соціальний захист дітей війни», «Про соціальні послуги». Таким чином, державні соціальні гарантії та зобов'язання, що надаються особам похилого віку, можна умовно поділити на соціальне страхування, яке представлено пенсійним забезпеченням, соціальні виплати і допомоги, надання соціальних пільг, соціальне обслуговування. Серед державних соціальних гарантій і зобов'язань, передбачених для осіб похилого віку, особливу роль відіграють соціальні послуги (які можуть надаватися у формі матеріальної допомоги або соціального обслуговування), у зв'язку зі значними змінами обсягу і характеру побутових та медичних потреб, характерних для літнього віку.

Зважаючи на роль соціальних послуг у забезпеченні державних соціальних гарантій та зобов'язань перед особами похилого віку, науковці пропонують віділяти таку окрему функцію державних органів влади, як державне управління у сфері надання соціальних послуг особам похилого віку, тобто діяльність держави, що здійснюється органами державної влади для забезпечення умов щодо розроблення та виконання законодавчих актів, власних рішень і завдань, спрямованих на раціональне та ефективне використання наявних ресурсів для забезпечення соціальних прав і гарантій осіб похилого віку [5, с. 13]. Для задоволення потреб осіб літнього віку у соціальних послугах різних видів і виконання соціальних гарантій та зобов'язань перед відповідною категорією населення держава організовує функціонування мережі закладів соціального обслуговування, де особи похилого віку можуть отримати комплекс соціальних послуг. Діяльність державних закладів соціального обслуговування координується Міністерством соціальної політики та Міністерством охорони здоров'я України (рис. 1). Заклади соціального обслуговування для осіб похилого віку підпорядковуються як безпосередньо Міністерству соціальної політики або Міністерству охорони здоров'я так, і, наприклад, міській чи обласній раді (іншому органу місцевого самоврядування) або державній адміністрації населеного пункту, але завжди їхня робота певним чином контролюється одним зі згаданих міністерств.

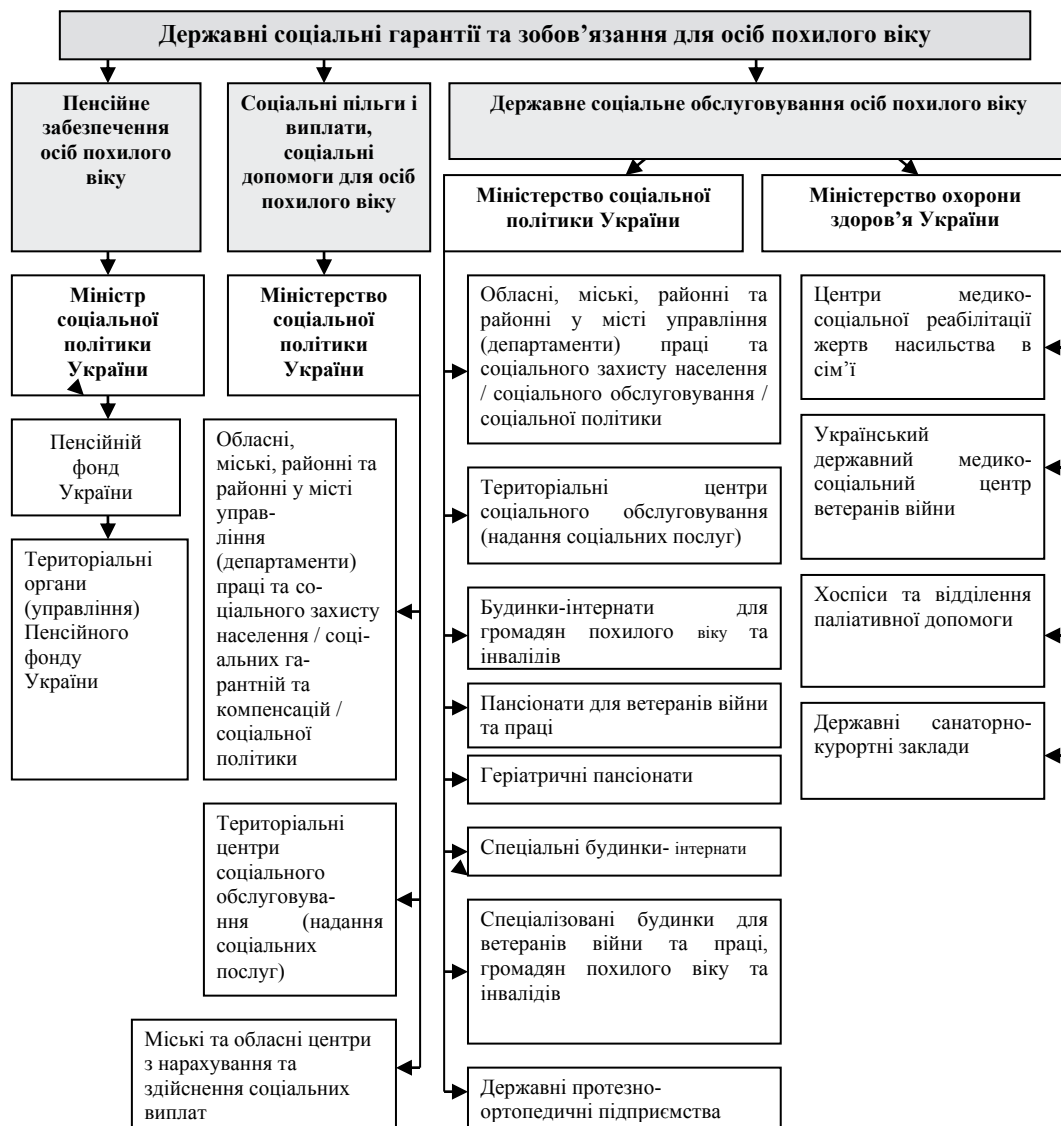

Рис. 1. Мережа державних закладів, які забезпечують виконання соціальних гарантій та зобов'язань для осіб похилого віку (за міністерствами, що координують діяльність закладів)

Джерело : складено автором

Окрім того, держава виконує соціальні гарантії та зобов'язання перед громадянами похилого віку і через функціонування закладів, які забезпечують призначення та виплату пенсій (Пенсійний фонд України і його територіальні органи), надання соціальних допомог, призначення соціальних пільг та виплат (Департаменти та управління праці та соціального захисту, територіальні центри соціального обслуговування, центри з нарахування та здійснення соціальних виплат). Робота цих закладів координується Міністерством соціальної політики або Міністром соціальної політики як у випадку з Пенсійним фондом, який, маючи статус центрального органу виконавчої влади, координується у своїй

діяльності Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики (рис. 1). Заклади, де особам похилого віку надають соціальні допомоги, призначають соціальні пільги та виплати, зазвичай підпорядковуються міським чи обласним радам або державним адміністраціям чи відповідним департаментам у їх складі, однак їхня робота повинна бути узгодженою з Міністерством соціальної політики.

Закони України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальні послуги» визначають, що до сегменту державних соціальних послуг, які надаються особам похилого віку,

належать: соціально-побутові, соціально-медичні, психологічні, юридичні, матеріальна допомога (соціально-економічні), інші послуги, пов'язані із соціальною адаптацією та реабілітацією. Крім того, останнім часом популярності набирають соціально-педагогічні послуги для людей похилого віку у зв'язку появою поняття «геронтоосвіта» як засобу підтримання інтелектуальної активності. Однак, на нашу думку, такі послуги, навіть ураховуючи суттєвий позитивний ефект від їх упровадження, як для осіб похилого віку, так і для суспільства у цілому, належать не до базових державних соціальних гарантій та зобов'язань перед людьми похилого віку, які повинні виконуватися за будь-яких умов, а до додаткових, що можуть впроваджуватися за наявності відповідних ресурсів. Усі перераховані види соціальних послуг надаються закладами, представленими на рис. 1.

Окремі дані про кількість державних закладів, які надають соціальні послуги особам похилого віку в Україні, можна знайти в різних джерелах. Зокрема, Державна служба статистики наводить дані щодо кількості деяких закладів. Так, на кінець 2016 р. в Україні функціонувало 65 будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів, 27 пансіонатів для ветеранів війни та праці, 3 спеціальні будинки-інтернати, 664 територіальних центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), у них – 2 465 відділень [4]. За інформацією громадської організації «Українська ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги», у 2016 р. в Україні діяло 7 хоспісів, 2 центри та 60 самостійних відділень паліативної допомоги [6]. Більшість із цих закладів є державними. Згідно з даними Міністерства охорони здоров'я, у 2015 р. в державі працювало 25 бюджетних цілорічних санаторіїв для дорослих структури МОЗ [7]. Дослідження питання дотримання в Україні державних гарантій та виконання соціальних зобов'язань щодо осіб похилого при- зводить до необхідності розгляду специфіки діяльності закладів, у яких громадяни похилого віку можуть отримувати державні соціальні послуги.

Обласні, міські, районні та районні у місті управління (департаменти) праці та соціального захисту населення (соціального обслуговування, соціальної політики) являють собою структурні підрозділи відповідних державних адміністрацій або комітетів відповідних органів місцевого самоврядування, які реалізують державну політику у сфері соціального захисту населення та соціально-трудо- вих від-

носин: створюють умови для безпечної життєдіяльності, ефективного використання трудових ресурсів, дотримання законодавства про працю та соціальний захист населення, забезпечують у межах своїх повноважень охорону і належні умови праці, зайнятості, пенсійного забезпечення, соціального обслуговування громадян. Здійснюючи соціальне обслуговування громадян похилого віку та надання їм соціальної допомоги або виплат управління (департаменти) праці та соціального захисту населення (соціального обслуговування), залежно від рівня та підпорядкування можуть провадити такі заходи, як: організація санаторно-курортного лікування і матеріально-побутового обслуговування ветеранів війни та праці, влаштування літніх громадян до будинків-інтернатів (пансіонатів), підготовка документів для забезпечення осіб похилого віку протезно-ортопедичними виробами та технічним засобами реабілітації або документів для призначення окремих видів допомоги та (або) виплат, інформування та консультування щодо актуальних питань соціального захисту.

Територіальні центри обслуговування (надання соціальних послуг) – це спеціальні бюджетні установи, що здійснюють соціальне обслуговування (надання соціальних послуг) осіб літнього віку, інвалідів, одиноких, непрацездатних громадян та інших соціально незахищених категорій осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування для забезпечення і (або) підтримки життєдіяльності та соціальної активності зазначених категорій громадян. Діяльність територіальних центрів в Україні регламентується Типовим положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг). У територіальному центрі можуть утворюватися такі структурні підрозділи: 1) відділення (не менш як два різного спрямування) соціальної допомоги вдома; денного перебування; стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання; організації надання адресної натуральної та грошової допомоги; 2) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на здійснення соціального обслуговування (надання соціальних послуг) відповідним категоріям громадянам [8].

Робота територіальних центрів охоплює надання особам похилого віку до 40 різних видів соціальних послуг, серед яких: виклик

лікаря, відвідування хворих отримувачів соціальних послуг в закладах охорони здоров'я, придбання та доставка медикаментів, здійснення лікувально-оздоровчих, профілактичних заходів та соціально-психологічної реабілітації, супроводження під час відвідування лікаря та госпіталізації, консультування у лікарів та інших спеціалістів, організація надання різних видів протезно-ортопедичної допомоги, допомога в оформленні документів, надання послуг хімчистки, ремонту одягу та взуття, побутової техніки, перукарських послуг, приготування їжі, доставка гарячих обідів, організація харчування у їдальні територіального центру, придбання та доставка товарів із магазину або ринку за рахунок отримувачів, оплата платежів, читання вголос преси чи літератури, обробіток присадибних ділянок, здійснення вологого і сухого прибирання осель отримувачів, підтримання зв'язків підопічних з оточуючими та нормалізація стосунків із ними, організація дозвілля отримувачів та проведення бесід із ними, юридичні консультації та представництво інтересів у державних органах, інформаційні послуги, надання грошової та матеріальної допомоги. Протягом 2016 р. територіальні центри надали соціальні послуги 1 377 580 громадянам, з яких 226 939 осіб – це ветерани війни та інваліди війни, члени сімей загиблих, 465 513 осіб – діти війни, 340 060 осіб – ветерани праці [4]. Таким чином, серед мережі закладів, які надають соціальні послуги особам похилого віку, на територіальні центри соціального обслуговування припадає лівова частка отримувачів соціальних послуг літнього віку.

Будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів (геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни та праці) є стаціонарною соціально-медичною установою загального типу для постійного проживання громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, які потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Робота будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів (геріатричних пансіонатів, пансіонатів для ветеранів війни та праці) регулюється Типовим положенням про будинок-інтернат для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричний пансіонат, пансіонат для ветеранів війни і праці [9]. У цих закладах особи похилого віку можуть отримати такі соціальні послуги, як: організація проживання, харчування, забезпечення одягом, взуттям, постільною білизною, м'яким і твердим інвентарем та столовим посудом,

слуховими апаратами, окулярами, протезно-ортопедичними виробами, зубним протезуванням, спеціальними засобами пересування (крім моторизованих), медикаментами та життєво необхідними ліками відповідно до медичного висновку, комунально-побутове обслуговування, організація дозвілля, соціально-медичні послуги (лікувально-профілактичні заходи, консультативна допомога).

Спеціальний будинок-інтернат – це соціально-медична установа, призначена для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, інвалідів I і II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Основні засади функціонування спеціальних будинків-інтернатів визначені у Типовому положенні про спеціальний будинок-інтернат [10]. Перелік соціальних послуг, що надаються особам похилого віку у спеціальних будинках-інтернатах аналогічний до переліку соціальних послуг у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричних пансіонатах, пансіонатах для ветеранів війни та праці.

Спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів є закладом соціального обслуговування, який утворюється органом місцевого самоврядування для постійного проживання ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів. Діяльність даної установи регламентує Типове положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів [11].

Особливістю спеціалізованих будинків для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів є те, що зазначені особи проживають в індивідуальних домогосподарствах, однак одержують необхідні послуги, у тому числі соціальні, у межах даного закладу. Такий підхід дає змогу громадянам похилого зберегти відносну самостійність та одночасно отримувати послуги з догляду. Фактично у спеціалізованих будинках-інтернатах для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів особи похилого віку можуть отримувати той самий перелік соціальних послуг що й у звичайних будинках-інтернатах для громадян похилого віку чи територіальних центрах соціального обслуговування.

Державні протезно-ортопедичні підприємства є підприємствами, що розробляють, виробляють, реалізують, ремонтують засоби реабілітації (технічні та ін.), медичні вироби, призначені для відновлення або компенсації

втрачених чи порушених функцій організму людини. Дані підприємства в установленому порядку приймають замовлення від осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, інших осіб незалежно від місця проживання (у тому числі й від осіб, які мешкають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку, геріатричних пансіонатах і т. д.) на виготовлення конкретних засобів реабілітації. Міністерство соціальної політики оплачує державним протезно-ортопедичним підприємствам витрати на виготовлення та доставку відповідних виробів.

Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства являють собою державні заклади охорони здоров'я, де поміщаються жертви насильства в сім'ї (з їхньої згоди або на їхнє прохання) на підставі рішення медичної комісії центрів [12]. Відомо, що особи похилого віку мають певні ризики стати жертвами насильства у сім'ї. Якщо особа похилого віку зазнала насильства у сім'ї, їй будуть надані такі соціальні послуги: первинна медико-санітарна і психологічна допомога, окремі види психіатричної допомоги, юридичні консультації, інформаційні послуги.

Український державний медико-соціальний центр ветеранів війни є національним лікувальним закладом, що надає лікувальну, реабілітаційну та соціальну допомогу ветеранам війни: учасникам бойових дій, інвалідам війни, учасникам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Робота цього закладу регулюється Положенням про Український державний медико-соціальний центр ветеранів війни [13]. У центрі надаються такі соціальні послуги: організація проживання, реабілітація, протезування і ремонт протезних виробів, психологічні, консультативні та інформаційні послуги.

Хоспіси та відділення паліативної допомоги являють собою заклади охорони здоров'я, призначені для цілодобового надання паліативної допомоги, догляду та психологічної, соціальної і духовної підтримки паліативним пацієнтам та членам їхніх родин. Відділення паліативної допомоги в Україні функціонують як структурні підрозділи хоспісів або як відокремлені підрозділи. Особи похилого віку, враховуючи стан їхнього здоров'я, нерідко можуть бути паліативними пацієнтами, котрі потребують специфічних медичних та соціальних послуг. У хоспісах та відділеннях паліативної допомоги вони можуть отримати такі соціальні послуги, як: організація проживання, забезпечення раціонального харчу-

вання, соціально-психологічні послуги (у тому числі забезпечення підтримки зв'язків з оточуючим середовищем, допомога у забезпеченні правового консультування пацієнтів та членів їх родини).

Санаторно-курортний заклад – це заклад охорони здоров'я, що забезпечує надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів (лікувальних грязей та озокериту, мінеральних та термальних вод, ропи лиманів та озер, природних комплексів із сприятливими для лікування умовами тощо) та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування. Діяльність санаторно-курортних закладів регламентує «Загальне положення про санаторно-курортний заклад» [14]. У санаторно-курортних закладах громадянам, у тому числі й особам похилого віку, можуть надаватися такі соціальні послуги, як: реабілітаційні, організація проживання та харчування, консультації з приводу профілактики захворювань та здорового способу життя.

Отже, Україна володіє розгалуженою мережею закладів соціального обслуговування для громадян похилого віку, які надають низку соціальних послуг, що охоплюють усі основні аспекти життєдіяльності людини похилого віку. Водночас проблематика функціонування даної мережі є досить складною, оскільки стосується задоволення різноманітних специфічних потреб осіб похилого віку. Безперечно, для задоволення потреб осіб похилого віку необхідним є надання їм певної кількості соціальних послуг, встановленої якості. Разом із цим, дослідження останніх років відзначають недостатню кількість деяких видів закладів соціального обслуговування для літніх громадян у країні. Так, за оцінками авторів монографії «Населення України. Імперативи демографічного старіння», потреби населення похилого віку в соціально-побутовому обслуговуванні не задовольняються на 20,5%. При цьому, спираючись на дані опитування «Літні чоловіки та жінки в Україні: умови життя та соціальне самопочуття», проведеного центром «Соціальний моніторинг», зроблено висновок про недостатність наявної мережі територіальних центрів соціального обслуговування для задоволення зростаючих потреб населення та про необхідність її розширення у майбутньому в поєднанні з посиленням інформування літніх людей щодо можливості

одержання допомоги центрів [15, с. 231].

За результатами згаданого опитування серед опитаних літніх осіб лише 9,8% жінок і 3,3% чоловіків, які проживають самотньо і потребують допомоги у виконанні хатньої роботи, зверталися до соціальних служб чи територіальних центрів соціального обслуговування. Лише серед осіб найстаршого віку частка тих, хто звертався до цих установ, є вагомою (наприклад, для жінок віком 75 років і старше вона становить 15,8%) Літні громадяни не звертаються за допомогою у побуті через різні причини: вважають це принизливим (22,3% опитаних жінок та 24,1% опитаних чоловіків), не довірять працівникам соціальних служб (19,1% жінок та 17,2% чоловіків), не вірять, що робота працівників соціальних служб доброякісна (16,2 % жінок та 17,2% чоловіків), не знають як це зробити (15,8% жінок та 15,5% чоловіків), уперше чують про таку можливість (15,1% жінок та 17,2% чоловіків), вважають, що за допомогу потрібно платити, а на це немає коштів (21,6% жінок та 13,8% чоловіків), відсутність центрів, де можна отримати допомогу за місцем проживання (8,6% жінок та 10,3% чоловіків), складність оформлення допомоги (10,4% жінок та 6,9% чоловіків) [15, с. 254].

Очевидно, що причини, з яких літні особи, які потребують соціально-побутового обслуговування, залишаються не охопленими ним, пов'язані не лише з особистими переконаннями респондентів, а й недостатньою поінформованістю про діяльність територіальних центрів соціального обслуговування та соціальних служб та недостатньою кількістю таких установ. Свідченням цього є те, що значний відсоток опитаних не знали, як отримати соціально-побутові послуги або взагалі вперше чули про цю можливість. Недовіра до працівників соціальних служб та невпевненість у якості їх роботи теж можуть бути викликані відсутністю інформації про цю роботу. Брак інформації призвів і до побоювань респондентів стосовно того, що за послуги доведеться платити і відмову у зв'язку із цим від звернень за допомогою, тоді як її надання на безоплатній основі гарантується державною. Помітний відсоток опитаних указав на відсутність закладів, де можна отримати соціально-побутові послуги за місцем проживання, що демонструє нестачу цих закладів у країні.

Складним сьогодні залишається і питання достатності закладів соціально-побутового обслуговування осіб похилого віку у сільській місцевості. Як правило, соціальні служби та

територіальні центри соціального обслуговування розташовані в районних центрах і обслуговують села та малі міста районного центру. У самих селах і малих містах такі заклади часто відсутні. При цьому відстань між населеними пунктами може бути досить значною, а у поєднанні з проблемою транспортної інфраструктури виникає ситуація, за якої працівникам соціальних служб складно дістатися до отримувача щоб надати відповідні послуги. Можна припустити, що й рівень поінформованості осіб похилого віку про можливість отримання безоплатних соціально-побутових послуг у сільській місцевості є суттєво нижчим, ніж у великих містах. Вирішувати питання достатності закладів соціального обслуговування для задоволення потреб сільського населення похилого віку можна шляхом: створення додаткових територіальних центрів соціального обслуговування або соціальних служб чи нових стаціонарних відділень наявних закладів, які б розташовувалися в межах територіальної доступності; створення мобільних відділень територіальних центрів соціального обслуговування або соціальних служб, забезпечених власним автотранспортом; удосконалення транспортної інфраструктури. Кожний із цих шляхів вимагає залучення значних обсягів державного фінансування, тому розвиток мережі закладів надання соціальних послуг літнім громадянам залишається недостатнім.

Надзвичайно гострою проблемою в Україні є достатність хоспісів і відділень паліативної допомоги. Автори монографії [15, с. 232] вказують на наявність великого розриву між потребою у хоспісних ліжках і реальною їх кількістю. За розрахунками міжнародних експертів, потреба у хоспісних ліжках є більшою у 4–5 разів, і ще більша кількість пацієнтів у термінальній стадії захворювань потребують хоспісної допомоги вдома. Критичну недостатність хоспісів і відділень паліативної допомоги у державі відзначають і представники ГО «Українська ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги». За даними організації, наявні в Україні хоспіси та відділення паліативної допомоги забезпечують доступ пацієнтів до 1 500 стаціонарних паліативних ліжок за рекомендованої Всесвітньою організацією охорони здоров'я потреби у 3 500 ліжок. Потреба у паліативній допомозі в Україні задоволена лише на 25%. Окрім того, необхідним є створення у кожному регіоні країни центрального закладу надання паліативної допомоги, на базі якого мають функціонувати

виїзні служби, що надаватимуть консультації лікарям, співпрацюватимуть із палатами паліативної допомоги та готуватимуть фахівців у цій сфері [6].

Виходячи з викладеного, не викликає сумнівів необхідність створення нових хоспісів і відділень паліативної допомоги та залучення до цього процесу вітчизняних недержавних організацій, міжнародних донорів. У сільській місцевості, де створення хоспісів і відділень паліативної допомоги ускладнюється загальними інфраструктурними проблемами, частково вирішити проблему браку хоспісних ліжок можна за допомогою місцево локалізованого соціального кластера, тобто системи взаємозалежних установ, інституцій, підприємств, розташованих на певній території, продуктом яких є послуги освітнього, освітньо-соціального, медичного, медично-соціального і соціального (у тому числі з профорієнтації та працевлаштування) характеру, споживачами яких виступають переважно місцеві мешканці [16, с. 26]. У межах такого кластеру доцільно консолідувати зусилля медичних закладів та закладів соціального обслуговування з метою організації належних умов для паліативної допомоги особам похилого віку. Зокрема, на базі наявного на території населеного пункту закладу (медичного або закладу соціального обслуговування) можуть бути створені хоспісні ліжка, пацієнтам яких можуть бути надані соціально-побутові, психологічні та медичні послуги. Зазначимо, що Україна вже має досвід подолання проблеми нестачі закладів соціального обслуговування осіб похилого віку: на початку 90-х років ХХ ст. ця проблема стосувалася будинків-інтернатів для осіб похилого віку, проте державі вдалося нагальодити роботу достатньої кількості даних закладів у всіх регіонах.

Що стосується якісних аспектів надання соціальних послуг літнім громадянам, то варто вказати на активізацію роботи органів влади стосовно підвищення якості соціальних послуг, у тому числі й для осіб похилого віку. Так, протягом 2012–2014 рр. були затверджені накази Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах», «Про затвердження методичних рекомендацій із проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг», «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах».

У наказах Міністерства соціальної політики щодо визначення потреб населення у соціальних послугах регламентовано процедури та етапи оцінки потреб отримувачів соціальних послуг, у тому числі й осіб похилого віку. Розуміння надавачем реальних індивідуальних потреб отримувача соціальних послуг є основним для забезпечення якісних соціальних послуг, саме тому дані документи є принципово важливими з погляду виконання державних соціальних гарантій та зобов'язань перед особами похилого віку. Разом із цим питання застосування згаданих наказів у практичній діяльності організацій – надавачів соціальних послуг залишається відкритим. Деякі дослідники наголошують на необхідності розроблення окремої методики оцінювання потреб людей похилого віку, яка дасть змогу соціальним службам чи іншим сервісним агенціям, громадським організаціям краще визначити потреби і, відповідно, надати якісні соціальні послуги [17, с. 191]. Із визначенням потреб населення у соціальних послугах пов'язані і можливості реалізації механізму соціального замовлення [18], який, незважаючи на своє виникнення ще у 90-х роках ХХ ст., усе ще відносно рідко використовується для надання соціальних послуг особам похилого віку.

Не менш важливим у контексті виконання державних соціальних гарантій та зобов'язань перед літніми громадянами є оцінювання якості соціальних послуг. Методичні рекомендації проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг [19] містять перелік якісних і кількісних показників, згідно з якими повинні здійснюватися моніторинг та оцінка якості соціальних послуг, опис шкали оцінювання, методи оцінки якості соціальних послуг, специфіка рівнів оцінювання (внутрішнє та зовнішнє). У цьому разі переважають кількісні показники, при цьому показники якості соціальних послуг та критерії дотримання цих показників повинні наводитися у відповідних державних стандартах соціальних послуг або у специфікації соціальних послуг, що надаються згідно з договором про соціальне замовлення соціальних послуг. Водночас після затвердження згаданих рекомендацій оцінювання соціальних послуг стало регулярною практикою у діяльності територіальних центрів соціального обслуговування, де особи похилого віку є основним контингентом. Деякі територіальні центри розмішують інформацію про результати оцінювання в мережі Інтернет. У ході оцінювання враховується думка осіб похилого віку щодо

якості одержаних ними соціальних послуг. Проте таке оцінювання є переважно внутрішнім, зовнішнє оцінювання застосовується нечасто. Разом із цим в Україні є наукові підходи до оцінювання якості соціальних послуг (у тому числі послуг для осіб похилого віку) та до державного управління нею. У роботі [20] наведено специфіку сучасних підходів до оцінювання соціальних послуг, методи та критерії, які вони включають, а в науковій публікації [21] розкриваються сутність та потенціал механізмів державного управління якістю соціальних послуг в Україні.

Суттєвим позитивним кроком для забезпечення державних соціальних гарантій та зобов'язань для осіб похилого віку в Україні загалом та якості соціальних послуг зокрема є впровадження державних стандартів соціальних послуг, що містять певні вимоги до якості соціальних послуг. Найбільше значення для літніх громадян мають «Державний стандарт догляду вдома» та «Державний стандарт денного догляду», оскільки вони безпосередньо стотуються специфічних потреб даної категорії отримувачів. Зауважимо, що спеціальні

стандарты надання соціальних послуг в Україні перебувають на стадії розроблення, а їх зміст постійно знаходиться у фокусі суспільної уваги [22, с. 64–65]. Загалом можна стверджувати, що державне соціальне обслуговування осіб похилого віку в Україні попри наявні проблеми, сьогодні зазнає трансформацій у бік підвищення якості соціальних послуг.

Висновки з цього дослідження. Соціальні послуги є невід'ємною частиною державних соціальних гарантій та зобов'язань перед літніми громадянами. Враховуючи зміни в структурі населення України та потреби осіб похилого віку, для успішного виконання державою гарантій та зобов'язань перед цими громадянами вітчизняна мережа закладів соціального обслуговування, сформована наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., повинна поповнитися більшою кількістю установ, орієнтованих на надання літнім громадянам соціально- побутових та соціально-медичних послуг устанавленої державними стандартами якості. При цьому особливу увагу органів державної влади потребує соціальне обслуговування осіб похилого віку у сільській місцевості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Розподіл постійного населення України за статтю і віком. Станом на 1 січня 2012 року : стат. зб. / Відп. за вип. Г.М. Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2012/07_2012/zb_rpn_01_2012.zip.
2. Розподіл постійного населення України за статтю і віком. Станом на 1 січня 2017 року : стат. зб. / Відп. за вип. М.Б. Тімоніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_rpn2017pdf.zip.
3. Галіяш Н.Б. Характеристика основних соціальних проблем людей похилого віку / Н.Б. Галіяш // Медсестринство. – 2012. – № 1. – С. 17–19.
4. Соціальний захист населення України 2017 : стат. зб. / Відп. за вип. О.О. Кармазіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_sznu2016pdf.zip.
5. Стефанова О.А. Механізми державного управління у сфері надання соціальних послуг особам похилого віку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 / О.А. Стефанова ; Івано-Франківський нац. техн. ун-т нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2012. – 19 с.
6. Україна лише на 25% забезпечена хоспісами та закладами надання паліативної допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nk.org.ua/ukraine/ukrayina-lishe-na-25-zabezpechena-hospisami-ta-zakladami-nadannya-paliativnogo-doglyadu-62488>.
7. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / За ред. В.В. Шафранського ; МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». – К., 2016. – 452 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» від 29.12.2009 № 1417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1417-2009-%EF>.
9. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження типових положень про будинки-інтернати (пансіонати) для громадян похилого віку, інвалідів та дітей» від 29.12.2001 № 549 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0066-02>.
10. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типового положення про спеціальний будинок-інтернат» від 09.11.2011 № 432 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1389-11>.

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку та Типового положення про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів» від 31.01.2007 № 76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/76-2007-%D0%BF>.
12. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/2789-14>.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Український державний медико-соціальний центр ветеранів війни» від 15.11.1996 № 1394 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1394-96-%D0%BF>.
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про санаторно-курортний заклад» від 11.07.2001 № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/805-2001-%D0%BF>.
15. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : АДЕФ- Україна, 2014. – 288 с.
16. Горемикіна Ю.В. Роль територіальних центрів соціальних послуг при формуванні місцево локалізованих соціальних кластерів / Ю.В. Горемикіна, Т.М. Калашнікова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2015. – Вип. 4. – С. 24–37.
17. Сопко Р.І. Послуги людям похилого віку в Україні / Р.І. Сопко // Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота. – 2013. – Вип. 27. – С. 188–191.
18. Вакуленко О.В. Соціальне замовлення як механізм співпраці держави та недержавних організацій / О.В. Вакуленко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. – 2014. – Вип. 19. – С. 140–146.
19. Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» від 27.12.2013 № 904 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2014/27.12.2013_904.htm.
20. Горемикіна Ю.В. Класифікація підходів до оцінювання соціальних послуг / Ю.В. Горемикіна // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 79–89.
21. Дубич К.В. Механізми державного управління якістю соціальних послуг в Україні / К.В. Дубич // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2014. – Вип. 1. – С. 119–134.
22. Горемикіна Ю.В. Ефективність і якість соціальних послуг у контексті оцінювання та стандартизації / Ю.В. Горемикіна // Наукові праці НДФІ. – 2015. – Вип. 4. – С. 56–68.